

ΤΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ
ΤΗΣ ΚΑΘΟΔΟΥ ΤΩΝ ΒΑΡΒΑΡΩΝ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

(ΠΙΝ. 4)

Ἡ κάθοδος βαρβαρικῶν φύλων εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὸν Ἰουστινιανόν, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεταναστεύσεως τῶν λαῶν, ἔχει πρὸ πολλοῦ θέσει περίπλοκα ζητήματα ἐρμηνείας τῶν σχετικῶν γραπτῶν πηγῶν¹, κατὰ τὰ τελευταῖα ἔμως ἔτη ἔθεσεν αὕτη καὶ ζητήματα ἐρμηνείας ἀρχαιολογικῶν τιμῶν δεδομένων, ὅσα ἐθεωρήθησαν ἐνδείξεις παρουσίας λαῶν ἐπηλύδων. Οἱ ἀνωτέρω δὲ χρόνοι συμπίπτουν, ὡς γνωστόν, πρὸς τὴν χαρακτηριζομένην ὡς σκοτεινὴν περίοδον τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου. Ἐκ τῶν φερομένων ὡς ἀρχαιολογικῶν ἐνδείξεων τῆς καθόδου τῶν βαρβάρων εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἄλλαι μὲν εἶναι ἀρνητικαί, ὡς εἶναι κυρίως ἡ ἐνδείξεις ἐκ τῆς σπάνιως νομισματικῶν εὐρημάτων, προερχομένων ἐκ τῆς σκοτεινῆς περιόδου τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, ἢ ἡ ἐνδείξεις ἐκ τῆς μὴ παρουσίας οἰκοδομημάτων χρονολογούμενων εἰς τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους ἢ καὶ ἐκ τῆς μὴ διασώσεως παλαιοχριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἀνὰ τὴν ὑπαιθρον, ἄλλαι δὲ εἶναι θετικαί, ὡς π.χ. ἡ ἐνδείξεις ἐκ τῆς παρουσίας μικροτεχνημάτων, θεωρουμένων βαρβαρικῆς προελεύσεως. Τοιαῦται θετικαὶ ἐνδείξεις ἐθεωρήθησαν κυρίως μία χαλκίνη πόρπη καὶ μία χαλκίνη περόνη, αἱ ὁποῖαι εὐρέθησαν ἐντὸς τάφου εἰς τὴν βασιλικὴν Δ τῆς Νέας Ἀγχιάλου (κοιμητηριακὴν ἐκκλησίαν τῶν φθιωτίδων Θεῶν)² καὶ μία σειρὰ πορπῶν, ἡ παρουσία τῶν ὁποίων εἰς τὴν Κόρινθον ἐσημειώθη ὅλως ἰδιαιτέρως ὡς συμπίπτουσα πρὸς μνημονευομένην ἄλωσιν καὶ κατοχὴν τῆς πόλεως ταύτης ὑπὸ τῶν Ἀβάρων³. Ἐκτοτε τὸ πρόβλημα ἐγενικεύθη καὶ καταβάλλεται

¹ Τελευταία ἐργασία περὶ τοῦ θέματος εἶναι ἡ τοῦ *Paul Lemerle*, *Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle*, *Rev. Histor.* 211 (1954) 287 κέ.

² *Γ. Σωτηρίου*, Ἀνασκαφαὶ Νέας Ἀγχιάλου, Πρ. Ἀρχ. Ἑτα.ρ. 1935, 62^a εἰκ. 13-14.

³ *Gl. Davidson*, *The Avar Invasion of Corinth*, *Hesperia* 6 (1937) 227 κέ.

προσπάθεια να συναχθούν στερεά συμπεράσματα δια της συνδρομής όλων των σχετικών αρχαιολογικών δεδομένων.

Πρώτη επεχείρησε τούτο η Gladys Davidson, η οποία ήθελσε να συσχετίσει την παρουσία των «βαρβαρικών» πορπών εν Κορίνθω προς την παρατηρουμένην ἐδῶ ἔλλειψιν νομισμάτων τῆς σκοτεινῆς περιόδου¹. Κατόπιν ὁ Joachim Werner ἐπεκαλέσθη τὰς ἐνδείξεις ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν, διὰ τὰ ἐξηγήσῃ τὴν εὑρεσιν «σλαβικῆς» περόνης ἐν Νέα Ἀγχιάλῳ². Ὁ Antoine Bon ἐπραγματεύθη τὸ θέμα ἐπὶ εὐρυτέρας βάσεως, ἔκτοτε δὲ ἡ συζήτησις του συνεχίζεται³. Εἰς ἄλλην μελέτην μου ἀσχολοῦμαι διὰ μακρῶν μὲ τὸ πρόβλημα τῶν θεωρουμένων «ἀβαρικών» πορπῶν⁴. Νομίζω ὅμως ὅτι δὲν εἶναι περιττὴ ἡ ἐκ νέου συζήτησις καὶ τῶν ἄλλων ἐπὶ μέρους προβλημάτων.

1. Η ΣΗΜΑΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Παρά τῶν μελετητῶν τῶν νομισματικῶν εὐρημάτων τῆς Κορίνθου παρετηρήθη ὅτι, ἐνῶ ἡ κυκλοφορία τῶν νομισμάτων μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰῶνος παρουσιάζεται κανονικὴ, περιορίζεται αὕτη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰῶνος, μειουμένη συνεχῶς μέχρι τοῦ 9ου αἰῶνος, ὅτε πλέον πάλιν ἀρχίζει αὕτη νὰ ἐπεκτείνεται, μάλιστα μὲ βαθμηδὸν αὐξανόμενον τὸν δείκτην κυκλοφορίας τοῦ νομίσματος μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰῶνος. Παρατηρήθη καὶ τούτο, ὅτι νομίσματα, χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 7ου αἰῶνος, εὑρέθησαν περισσότερο ἐπὶ τοῦ Ἀκροκορίνθου ἢ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀγορᾶς εἰς τὴν κάτω πόλιν· καὶ ἀντιθέτως, εἰς τὸν Ἀκροκόρινθον δὲν εὑρέθησαν νομίσματα, χρονολογούμενα μετὰ τὸ 668 (τοῦ Κωνσταντίνου Δ'), ἐνῶ εἰς τὴν κάτω πόλιν τοιαῦτα νομίσματα ἀπαντοῦν πυκνότερα⁵. Ἐκ τοῦ φαινομένου λοιπὸν

¹ Αὐτόθι.

² Joach. Werner, Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts, Reinecke Festschrift, Mainz 1950, 150 κέ., 171 κέ.

³ A. Bon, Le problème slave dans le Péloponnèse à la lumière de l'archéologie, Byzantion 20 (1950) 13 κέ. Πρὸς. Τοῦ αὐτοῦ, Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204, Paris 1951, 49 κέ. Kenneth Setton, The Bulgars in the Balkans and the occupation of Corinth in the seventh Century, Speculum 25 (1950) 522 κέ. P. Lemerle, Une province byzantine: Le Péloponnèse, Byzantion 21 (1951) 343 κέ.

⁴ Δ. Ι. Πάλλα, Αἱ «βαρβαρικά» πόρπαι τῆς Κορίνθου, Πραγματ. 6' Βυζαντινολογ. Συνεδρ. Θεσσαλονίκης Α' (1954) 340 κέ.

⁵ Davidson, Hesperia 6 (1937) 238. Setton, Speculum 25 (1950) 522 κέ., 541. Τοῦ αὐτοῦ, The Emperor Constans II and the capture of Corinth by the Onogure Bulgars, αὐτ. 27 (1952) 353 κέ. Bon, Le Péloponnèse 51 κέ. Πρὸς. καὶ Bellinger ἐν Corinth III 1, 66. Κατωτέρω παραθέτω πίνακα, ὅχι

τούτου συνήχθη τὸ συμπέρασμα—ἔχουν διατυπωθῆ καὶ μερικώτεροι κρίσεις—ὅτι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἑνὸς αἰῶνος εἶχε διακοπῆ ἢ ἐπικοινωνία τῆς Κορίνθου μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συνεπεῖα βέβαια βαρβαρικής κατοχῆς τῆς πόλεως ἢ καὶ τοῦ Ἀκροκορίνθου, πρὸ πάντων ὅμως τῆς ὑπαίθρου· ὅτι εἰς τὰ νομισματικὰ εὐρήματα ἀντανακλᾶται ἀκριδῶς ἡ κατάστασις, τὴν ὁποίαν μαρτυροῦν αἱ πηγαι καὶ ἰδίως τὸ Χρονικὸν τῆς Μονεμβασίας¹.

πλήρη, τῶν σχετικῶν νομισμάτων, τῶν εὐρεθέντων κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀγορᾶς τῆς ἀρχαίας Κορίνθου μετὰ τῶν ἐτῶν 1896-1939. Ἡ δεξιὰ στήλη δηλοῖ τὸν κατὰ προσέγγισιν θείκτην κυκλοφορίαν (τὸν λόγον μετὰ τὴν ποσότητα νομισμάτων καὶ ἐτῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων τὰ νομίσματα ἐτέθησαν εἰς κυκλοφορίαν).

Αὐτοκράτορες	Εὐρεθέντα νομίσματα	Δείκτης
Ἀναστάσιος Α' (491-518)	437	16
Ἰουστίνος Α' (518-527)	56	6
Ἰουστινιανὸς Α' (527-565)	249	10
Ἰουστίνος Β' (565-578)	262	10
Τιβέριος Β' (578-582)	36	9
Μαυρίκιος (582-602)	51	
Φωκάς (602-610)	↓ 63 ↓	↓
Ἡράκλειος (610-641)	32	
Κώνστας Β' (641-668)	79	
Κωνσταντῖνος Δ' (668-685)	4	
Ἰουστινιανὸς Β' (685-695 καὶ 705-711)	2	
Τιβέριος Γ' (698-705)	1	
Κωνσταντῖνος Ε' (741-775)	5	
Λέων Δ' (775-780)	6	
Νικηφόρος Α' (780-811)	3	
Μιχαὴλ Α' (811-813)	3	
Λέων Ε' (813-820)	3	
Λέων Ε' καὶ Κωνσταντῖνος (813-820)	↑ 4 ↑	↑
Μιχαὴλ Β' (820-829)	5	
Θεόφιλος (829-842)	158	12
Μιχαὴλ Γ' (842-867)	20	0,08
Βασίλειος Α' (μετὰ τῆς οἰκογενείας του) (867-886)	282	14

¹ Ὁ πίναξ συντέθη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν στοιχείων, τὰ ὅποια παρέχουν οἱ *Katharine M. Edwards* ἐν *Corinth IV* (1933) 165 καὶ *Report on the Coins found in the excavations at Corinth during the years 1930-1935*, *Hesperia* 6 (1937) 255. *J. M. Harris*, *Coins found at Corinth*, *Hesperia* 10 (1941) 153. *Pröb. Bon*, *Péloponnèse* 53.

² Ἰνστιτούρηθη παρὰ τῶν *Alfred Bellingier* ἐν *Corinth III I* (1930) 66, *Davidson*, *Hesperia* 6 (1937) 238 καὶ *Corinth XII*, 5, *Harris*, ἔ. ἀ. 160, *P. Charanis*, *On the question of the Slavonic Settlements in Greece during the Middle Ages*, *Byzantinoslavica* 10 (1949) 257, *Setton*, *Specu-*

Τὸ συμπέρασμα τοῦτο φαίνεται τόσο λογικόν, ὥστε μὲ δυσκολίαν θὰ ἐτόλμα τις ν' ἀμφισβητήσῃ τὴν ὀρθότητά του¹. Ἐν τούτοις ἢ κατὰ τὸν 7ον καὶ ἰδίως τὸν 8ον αἰῶνα σπάνις βυζαντινῶν νομισμάτων δὲν ἐξηγεῖται μὲ μόνην τὴν ὑπόθεσιν περὶ ἐχθρικής κατοχῆς τῆς πόλεως τῆς Κορίνθου καὶ ἐγκαταλείψεώς της παρὰ τῶν βυζαντινῶν κατοίκων της ἢ περὶ ἀπομονώσεώς της ἐκ τοῦ κέντρου ἕνεκα τῆς μακρᾶς κατοχῆς τῆς ὑπαίθρου παρὰ βαρβάρων. Διότι οἱ βάρβαροι ἤδη ἤρχοντο εἰς ἐμπορικὰς συναλλαγὰς πρὸς τὸ Βυζάντιον, πολυάριθμα δὲ καὶ βυζαντινὰ καὶ ἀραβικὰ νομίσματα ἀπαντῶνται κατὰ μῆκος τῶν ἐμπορικῶν ὁδῶν ἐκ τοῦ Εὐξείνου πρὸς τὴν Κεντρικὴν καὶ τὴν Βορειοανατολικὴν Εὐρώπην². νομίσματα ἐκ περιοχῶν, ἢ οἰκονομία τῶν ὁποίων, μολοντί μεσαιωνική, ἐξηκολούθει ἐπιζώσων τῶν παλαιότερων ἑλληνιστικῶν παραδόσεων νὰ εἶναι χρηματικὴ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν κατὰ βάσιν ἄμεσον, ἀνταλλακτικὴν οἰκονομίαν (ἀντιπραγματισμός), τῶν βαρβαρικῶν φυλῶν. Καὶ εἶναι ἐπομένως δικαιολογημένη ἢ ἀπορία, διατί τῶρα οἱ βάρβαροι νὰ μὴ ἐχρησιμοποίησαν νομίσματα κατὰ τὰς ἀναποφεύκτους συναλλαγὰς τὸσον μεταξύ τῶν ὁσων καὶ μετὰ τῶν ἐντοπίων, τῶρα ὅτε εὐρέθησαν ἐντὸς περιοχῆς μὲ οἰκονομίαν ἀνωτέρας μορφῆς; Συγκεκριμένως οἱ Ἄδαροι ἐξηκολούθουν πάντες τὰς δηώσεις καὶ δὲν ἤρχοντο εἰς συναλλαγὰς μὲ ἐμπόρους ἐξαιρετικῶς ἐδῶ, εἰς τὴν Κόρινθον, παρ' ὅλον ὅτι εἰς τὴν Παννονίαν, πρὶν ἀναλῆθουν τὰς ἐπιδρομάς των κατὰ τοῦ Βυζαντίου, δὲν ἐδυσκολεύοντο οὗτοι νὰ ἔλθουν εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸ βυζαντινὸν ἐμπόριον³; Ἄλλωστε ἀντίστοιχος σπάνις νομισμάτων παρατηρεῖται καὶ εἰς

Ium 25 (1950) 522 κέ. Ὁ Bon, Byzantion 20 (1950) 17 κέ. καὶ Le Péloponnèse 51 κέ. εἶναι κάπως διστακτικὸς περὶ τοῦ ἂν ἢ ἀραίωσις τῶν νομισματικῶν ἐδρημάτων σημάνη ἐγκατάλειψιν τῆς Κορίνθου, δέχεται δὲ ὅτι ὁ πληθυσμὸς ἀπεσώθη ἐπὶ τοῦ Ἀκροκορίνθου, διότι ἐκεῖ εὗρισκε μεγαλύτεραν ἀσφάλειαν ἐκ τῶν δηώσεων ἀπὸ τῶν βαρβάρων. Περὶ τοῦ Χρονικοῦ τῆς Μονεμβασίας βλ. Ν. Α. Βίη, Τὸ «Περὶ τῆς κτίσεως τῆς Μονεμβασίας» Χρονικόν, Βυζαντις 1 (1909) 63 κέ., Στίλπ. Π. Κυριακίδου, Βυζαντινὰ μελέται, VI. Οἱ Σλάβοι ἐν Πελοποννήσῳ, Θεσσαλονίκη 1947, 33 κέ., 46. Καὶ παρὰ Davidson, ἔ. ἀ. 227-228.

¹ Ἡδὴ ὁ Χρυσανθόπουλος, Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπ. 21 (1951) 252 διετύπωσε τὴν γνώμην, ὅτι τὸ κενόν εἰς τὰ νομισματικὰ ἐδρήματα τῆς Κορίνθου «δὲν συνήγορεῖ ὑπὲρ τῆς διακοπῆς τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μωυρικού» (582-602).

² W. Heyd, Histoire du commerce du Levant au Moyen-Âge, édit. française par F. Raynaud, Leipzig 1885, I, 57 κέ. Πρὸς καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ A. Dopsch, The economic and social foundations of European Civilization, London 1937, 334 κέ. 348 κέ.

³ Βλ. κατωτ. σ. 96.

ἄλλας περιοχὰς τῆς Πελοποννήσου¹. Ἄρα ἐπιβάλλεται νὰ εὐρεθῇ ἄλλη ἐξήγησις ἐκ τῶν ἔσω.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ δημοσιονομικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐκλόνησε τὴν ἐσωτερικὴν ἰσορροπίαν τοῦ Βυζαντίου· ἡ ὑπαίθριος ἤρ-
χισε ν' ἀραιουῖται μὲ ἀποτέλεσμα τὴν πρόσκαιρον πύκνωσιν τῶν κατοί-
κων τῶν πόλεων, ἀλλὰ καὶ τὴν βαθμιαίαν οἰκονομικὴν παρακμὴν των².
Οὕτω ἐν Κορίνθῳ ἐνῶ ἐπὶ τοῦ Ἀναστασίου Α' (491-518) ὑπάρχει
ἀκόμη ἄφθονον χρῆμα (δείκτης κυκλοφορίας 16), ἐπομένως γίνονται ζωη-
ραὶ συναλλαγαὶ μὲ ἀντίστοιχον κυκλοφορίαν τῶν ἐμπορευμάτων, ἐνῶ,
ὡς εἴπωμεν, εἶναι ἔντονος ἀκόμη ἐπὶ τοῦ Ἀναστασίου Α' ἡ ἑλληνιστικὴ
μορφὴ τῆς οἰκονομίας, ἀντιθέτως ἀπὸ τοῦ Ἰουστίνου Α' (518-527) ἡ
οἰκονομία παρουσιάζει σημαντικὴν ὀπισθοδρόμησιν³, μὲ δυσκολίαν
δὲ κατορθῶνουν ὁ Ἰουστινιανὸς Α' καὶ οἱ διάδοχοί του Ἰουστίνος Β' καὶ
Τιβέριος Β' (διαδοχικῶς 527-582) νὰ τὴν συγκρατήσουν (ἐπὶ τῶν δύο
πρώτων ὁ δείκτης τῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας εἶναι 10, ἐπὶ τοῦ τε-
λευταίου εἶναι 9). Ἐπὶ τοῦ Μαυρικίου (582-602) ἡ οἰκονομικὴ δρα-
στηριότης καταρρέει (δείκτης νομισματικῆς κυκλοφορίας 2, 5), ἀνορθοῦ-
ται κάπως ἐπὶ τοῦ Φωκᾶ (602-610) (δείκτης 7, 8) διὰ νὰ πέσῃ ἀκόμη
χαμηλότερον ἐπὶ τοῦ Ἡρακλείου (610-641) (δείκτης 1, 03)⁴. Ἡ κατά-
στασις αὕτη μὲ ἐλαχίστας διακυμάνσεις—π.χ. ἐπὶ τοῦ Κώνσταντος Β'
(641-668) ὁ δείκτης ὑψοῦται ἐλαφρῶς εἰς 2, 09—διαρκεῖ μέχρι τῶν χρό-
νων τοῦ Μιχαήλ Β' (820-829), ἧτοι σχεδὸν ἐπὶ δύο καὶ ἡμίσειν αἰῶνας
(582-829)—δείκτης τοῦ μέσου ἔρου κυκλοφορίας 1, 05—, ὅτε πλέον ἐπὶ
τῶν χρόνων τοῦ Θεοφίλου (829-842) ὁ δείκτης νομισματικῆς κυκλοφο-

¹ Εἰς τὴν Γόρτυνα τῆς Ἀρκαδίας δὲν εὐρέθησαν νομίσματα μεταγενέστερα
τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰ. (H. Martin - H. Metzger ἐν Bull. Corr. Hell. 64-65
[1940-1941] 286 καὶ 66-67 [1942-1943] 338 κς.)· εἰς τὸν ὄρχομενὸν τῆς Ἀρκα-
δίας παρατηρεῖται κενὸν ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α' καὶ Ἰουστίνου Β' μέχρι τοῦ
Κωνσταντίνου Πορφυρογενήτου, μεταξὺ τοῦ 6ου καὶ τοῦ 10ου αἰ. (A. Plassart,
Orchomène d'Arcadie, Bull. Corr. Hell. 39 [1915] 120 κς.)· τέλος εἰς τὴν
Σπάρτην δὲν παρατηρήθησαν νομίσματα παλαιότερα τοῦ 9ου αἰ. (Βασιλείου Α')
(A. M. Woodward, Excavations at Sparta, Ann. Br. Sch. Ath. 26 [1923-24
καὶ 1924-25] 156 κς.). Παρὰ Bon, Le Péloponnèse, 17 καὶ 51.

² G. Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates, München
1952, 65. Ἡ οἰκονομία ἦτο κλονισμένη ἤδη ἐπὶ τοῦ Ἰουστίνου Α' (βλ. κατωτ.).

³ Βλ. Γ. Κόλια, Μέτρα τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐναντίον τῆς ἀτυφιλίας κλπ.,
Ἐπιστ. Ἐπετ. Σχολ. Νομ. Οἰκονομ. Ἐπιστ. Πανεπ. Θεσσαλονίκης 6 (= Τόμος
Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου), Θεσσαλονίκη 1952, 39 κς., 44 κς., 61-62.

⁴ Πρὸς καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ A. Vasilev, Justin the First, Cambridge
Mass. 1950, 344 κς.

⁵ Εἶναι καὶ ἄλλοθεν γνωστὸν ὅτι ἐπὶ τοῦ Ἡρακλείου δὲν ὑπῆρχεν ἐπαρκὲς
νόμισμα (πρὸς. Dorpsch, ἔ.α. 368).

ρίας ανέρχεται εις 12 και μετά μικράν περίοδον πτώσεως—ἐπί Μιχαήλ Γ' (842-867) ὁ δείκτης ὑποχωρεῖ εἰς 0,08—ὀψώνεται ἐπὶ τοῦ Βασιλείου Α' καὶ τῆς οἰκογενείας του (867-886) εἰς 14 κοκ. μέχρι τῶν Κομνηνῶν¹. Παράλληλον φαινόμενον, μὲ ἑλαφρὰς διαφορὰς, ἐσημειώθη καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας².

Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ νομισματικὰ εὐρήματα εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, ὅπου μετὰ τὴν παρακμὴν τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ ἔζη μικρὰ ἀγροτικὴ κοινότης μὲ μίαν μετρίαν ἐκκλησίαν (βασιλικήν) ἐκ μετατροπῆς ἀρχαίου κτιρίου. Ἐδῶ ἀπαντᾶται διαδοχικὴ σειρά νομισμάτων ἰδίως τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ τῶν διαδόχων του μέχρι τῶν μετρουσιτιναιεῶν αὐτοκρατόρων, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Φωκά (602-610)³· παραλλήλως ὅμως εὐρέθησαν περὶ τοὺς εἴκοσι νομισματικοὶ θησαυροί, ὅλοι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἔξῃς—οἱ τελευταῖοι μὲ νομίσματα τῶν ἐτῶν 565 καὶ 576 μ. Χ. Ἐκτοτε οἱ θησαυροὶ ἐκλείπουν, καθὼς ὀλίγον ἀργότερον ἐκλείπουν γενικῶς καὶ τὰ μεμονωμένα νομίσματα, ὅπως περὶ τοῦ συμβαίνει καὶ εἰς τὴν Κόρινθον. Ἀπουσία νομισμάτων τῶν μετὰ τὸν Ἡράκλειον (610-641) αὐτοκρατόρων ἐσημειώθη καὶ εἰς τὰς Θήβας τῆς Φθιώτιδος, ἐξαιρετικῶς σημαντικὴν πόλιν ἐπὶ τῆς παραλλίας τοῦ Παγασσητικοῦ⁴, ὅπου ὅμως εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ζωὴ παρετάθη καὶ κατὰ τὸν 8ον αἰῶνα⁵.

Ἐκ τῶν νομισματικῶν εὐρημάτων τῆς Ὀλυμπίας ἠθέλησαν νὰ συναγάγουν ὅτι κατὰ τὸ πρῶτον καὶ δεύτερον τρίτον τοῦ 6ου αἰῶνος ὁ πληθυσμὸς τῆς ἐλάμβανε μέτρα προστασίας ἀπέναντι πολεμικῶν ἐνεργειῶν⁶. Παλαιότεροι, τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, θησαυροί, παρατηρεῖ ὁ Weil, δὲν ἀπαντῶνται εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, διὰ τὸν λόγον ὅτι αὕτη ἐτέλει τότε διαρκῶς ἔξω τῶν πολεμικῶν κινδύνων· ἐν τούτοις δὲν εὐρέθησαν θησαυροί—δὲν παραλείπει νὰ σημειώσῃ τοῦτο ὁ Weil—οὔτε τῶν χρόνων, κατὰ τοὺς ὁποίους ὁ ἱερὸς χώρος ἀσφαλῶς ὑπέστη προσβολὰς καὶ καταστρο

¹ Περὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὄρων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται ἡ πληθώρα ἢ ἡ σπάνις νομισμάτων, βλ. *A. M. Ἀνδρεάδου*, *De la monnaie et de la puissance d'achat des métaux précieux, Byzantion* 1 (1924) 82 κέ. Ἄλλ' εἰς τὴν περὶ πτωσῶν μᾶς πρόκειται κυρίως περὶ χαλκίνων νομισμάτων.

² *Margaret Thomson*, *Some unpublished bronze money*, *Hesperia* 9 (1940) 373 κέ. Ἡ Thomson ἰσχυρίζεται ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νομισματικῶν εὐρημάτων δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ θεωρηθῇ ὁ πρῶτος 8ος αἰὼν εἰς τὰς Ἀθήνας περισσότερο βραδερικὸς τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

³ *Σουτηρίου*, Ἄρχ. Ἐφ. 1929, 107, 109.

⁴ Βλ. κατωτ. σ. 103.

⁵ *Fr. Adler*, *Geschichte des Unterganges der Baudenkmäler zu Olympia*, *Olympia* 1, Berlin 1897, 97· ἰδίως *R. Weil*, *Geschichte der Ausgrabung von Olympia*, αἰτ. 129. Ἠρβλ. *Bon*, *Le Péloponnèse* 51.

φὰς πρὸ τῆς ἐκχριστιανισεῶς του¹. Δὲν εἶναι, λοιπόν, ἀναντίρρητος ἡ ἐξηγήσις, ὅτι οἱ θησαυροὶ τοῦ βου αἰῶνος προϋποθέτουν φόβον ἐκ πολεμικῶν ἐνεργειῶν. Νομίζω δὲ ὅτι ὁ σχηματισμὸς τῶν ἀνωτέρω θησαυρῶν σημαίνει μᾶλλον τάσιν τῶν χωρικῶν τῆς Ὀλυμπίας τοῦ βου αἰῶνος πρὸς ἀποθησαύριον, τάσιν, ἡ ὁποία πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἀποτέλεσμα γενικωτέρου περιορισμοῦ τῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας. Δὲν διοχετεύεται εἰς τὴν ἀγορὰν τὸ χρῆμα ἐκ νέου, διότι δὲν ὑπάρχουν ἐμπορεύματα ἔνεκα ὀπισθοδρομήσεως τῆς οἰκονομίας· ἀποκρύπτεται τὸ σχηματιζόμενον χρηματικὸν περίσσευμα—αὐτόματος ἀποσυρμὸς ἐκ τῆς κυκλοφορίας—διότι δὲν χρησιμοποιεῖται, δὲν χρειάζεται τοῦτο διὰ νὰ καλύψῃ ἀμέσους ἀνάγκας, μὴ ὑπαρχόντων ἐμπορευμάτων πρὸς ἀνταλλαγὴν. Μόνον δ' ἐλάχιστοι γαιοκτήμονες ἢ ἐλεύθεροι ἀγρόται ἠδύνατο νὰ ἔχουν περισσεύματα, ἐντεῦθεν δὲ οἱ σποραδικοὶ θησαυροί. Ἡ πρὸς τὰ κάτω οἰκονομικὴ πορεία αὕτη διαρκῶς εἶτα πρὸς τὸ χειρότερον· πρὸς τὸ τέλος τοῦ βου αἰῶνος δὲν ὑπάρχει πλέον χρῆμα ἀρκετὸν πρὸς περαιτέρω ἀποθησαύριον—ἔχει ἀποσυρθῆ ἐκ τῆς κυκλοφορίας—, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν δὲ τοῦ ἐπομένου (7ου) αἰῶνος παύει σχεδὸν ἐντελῶς ἡ κυκλοφορία του εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, τῆς ὁποίας ἡ οἰκονομία φαίνεται νὰ ἔχῃ μετατραπῆ σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν εἰς ἀνταλλακτικὴν. Παράλληλον φαινόμενον πρὸς ἐκεῖνο τῆς Ὀλυμπίας—νομισματικὰ κενὰ— παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν Ἀρκαδίαν καὶ εἰς τὴν Σπάρτην, περιοχὰς ὁμοίως ἀγροτικὰς².

³ Ἀντιθέτως εἰς τὴν Κόρινθον, πόλιν, καὶ μάλιστα κέντρον ἐμπορικῶν καὶ διοικητικῶν, καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἑλλαδικῶν ἀστικῶν κέντρων, ἡ κυκλοφορία νομισμάτων φαίνεται συνεχῆς, μολοντοὶ ἀσθενεστάτη κατὰ τοὺς ὑπ' ὄψει χρόνους· ὁ οἰκονομικὸς ρυθμὸς παρουσιάζει βέβαια καὶ ἐδῶ ἀρκετὴν χαλάρωσιν, ἀλλ' ὅπωςδήποτε αἱ μορφαὶ τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας διατηροῦνται, ἔστω ἐξησθενημένοι, μέχρι περίπου τῶν μέσων τοῦ 7ου αἰῶνος³. Εἰς τὴν Κόρινθον ἡ διατάραξις τοῦ οἰκονομικοῦ ρυθμοῦ εἶναι ἐμφανεστέρα ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος· περίπου ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡρακλείου τὰ νομίσματα γίνονται ὀλιγώτερα εἰς τὴν κάτω πόλιν, σχετικῶς δὲ περισσότερα εἰς τὸν Ἀκροκόρινθον⁴, καὶ εἶναι τῶρα ἀπολύτως λογικὴ ἡ ὑπόθεσις, ὅτι ἡ μετατόπισις τῆς οἰκονομικῆς κινήσεως ἐκ τῆς πόλεως ἐπὶ τοῦ Ἀκροκόρινθου ἔγινε διὰ λόγους ἀσφαλείας.

Πράγματι ἤδη ζῶντος τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α', κατὰ τὰ τελευταῖα

¹ Weil ἔ.ἀ. ² Βλ. ἀνωτ. σ. 91, ὑποσ. 1.

³ Βλ. ἀνωτ. σ. 89 πίνακα, καὶ διὰ τὰς Ἀθήνας τὴν βιβλιογρ. ἀνωτ. σ. 92, ὑποσ. 2. ⁴ Βλ. ἀνωτ. σ. 88.

civilisation byzantine, Paris 1950, 157 κέ. Rouillard, La vie rurale 95 κέ.).

³ «Τοῖνον οἱ Ἀβαροὶ κατασχόντες τὴν Ἡλοπόννησον διήκοσαν ἐπὶ χρόνοις οἷη', μῆτε τῶν Ρωμαίων βασιλεῖ, μῆτε ἐτέρω ὑποκείμενοι» (Βῆσις, Βυζαντινῆς 1 | 1909] 65. Κυριακίδης, Οἱ Σλάβοι ἐν Πελοποννήσῳ 47).

⁴ Πρβ. καὶ τὰ συμπεράσματα τῆς Thomson, Hesperia 9 (1940) 377.

⁵ Παρομοία ὑποχώρησις τῶν μορφῶν τοῦ ἑλληνιστικοῦ πολιτισμοῦ παρατηρεῖται εἰς τὴν Β. Ἀφρικὴν μετὰ τὸν ἐσωτερικὸν κλονισμὸν ἐκ τῆς ἐπιθετικότητος τῶν Δουνατιστῶν.

⁶ Κ. Πορφυρογ., Περὶ Θεμ. II 6 (Βόννης III 53). Τελευταῖα ἐργασία ἐπὶ τοῦ χωρίου τούτου εἶναι ἡ τοῦ André Mariq, Notes sur les Slaves dans le Péloponnèse κλπ., Byzantion 22 (1952) 337 κέ.

ἔτη τῆς βασιλείας του, ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις τοῦ Βυζαντίου παρουσιάζεται πολὺ παραγμένη¹· ἡ δὲ πρώτη δεκαετία τοῦ 7ου αἰῶνος χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῆς μεγάλης ἐλλείψεως κρατικῆς εὐσταθείας καὶ ὑπὸ τρομερῶν κοινωνικῶν συγκρούσεων καθ' ὅλον τὸ κράτος, ἰδιαίτερος εἰς τὰς μεγάλας πόλεις (Κωνσταντινούπολις, Θεσσαλονίκη)²· Τότε ἡ ἀριστοκρατία, οἱ μεγάλοι γαιοκτῆμονες, οἱ ἑποιοί, μολονότι εἶχον πολεμηθῆ παρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἠύξανον τὰς κτήσεις των εἰς βάρος τῶν μικροῦδοκτητῶν³, ἀπερρόφησαν τὴν μεσαίαν τάξιν με ἀποτέλεσμα νὰ ὑποχωρήσῃ τὸ ἐμπόριον, ν' ἀλλάξῃ ἡ κοινωνικὴ δομὴ καὶ συγχρόνως νὰ ἐπιβληθῇ δεσποτισμός. Βάσις οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ γίνεται ἐφεξῆς ἡ ἀγροτικὴ κοινότης, καθεστὼς ἀγροτικῆς αὐταρκείας⁴, μορφὴ πρωτόγονος ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἑλληνιστικὴν «ἀστικὴν» — ὁ ὄρος χρησιμοποιεῖται κατὰ σύμβασιν — κοινότητα. Ἡ οἰκονομία ἀποβαίνει σχεδὸν κλειστή, εἶναι δὲ κοινὸς τόπος ὅτι εἰς τὰς περιοχὰς — καὶ ἐποχὰς — κλειστῆς οἰκονομίας ἢ κυκλοφορίας τοῦ νομίσματος ὑποχωρεῖ, τὸ νόμισμα κατανατᾶ φαινόμενον συμπτωματικόν. Ἡ μὴ παρουσία λοιπὸν θησαυρῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ νομισμάτων εἰς τὰς ἀγροτικὰς περιοχὰς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἐξηγεῖται ἐκ τῆς μορφῆς τῆς οἰκονομίας, ὡς κλειστῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως πλέον ἀνθρώπων, δυναμένων νὰ διαθέ-

¹ Ernst Stein, Histoire du Bas-Empire, II, Paris - Bruxelles - Amsterdam 1949, 777 κέ. Ch. Diehl - G. Marçais, Le Monde Oriental de 395-1081, Paris 1936, 95, 119 κέ.

² Acta SS. Octobris IV 132 E (βλ. A. Tougaard, De l'histoire profane dans les actes grecs des Bollandistes, Paris 1874, 86. Πρβ. P. Lemerle, La composition et la chronologie des Miracula S. Demetrii, Byz. Zeit. 46 [1953] 351, 354).

³ A. Vasiliou, Histoire de l'empire byzantin, Paris 1932, I, 207 κέ. Τοῦ αὐτοῦ, History of the Byzantine Empire 324-1453, Madison 1952, 169. Περὶ τῆς ἐποχῆς βλ. K. Ἀμάντιον, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, Α', ἐν Ἀθῆναις 1939, 273, 285. Diehl - Marçais, Le monde oriental 124 κέ., 134 κέ., 138 κέ. L. Bréhier, Vie et mort de Byzance, Paris 1947, 46 κέ. M. Lev-tschenko, Byzance, des origines à 1153, μετάφρ. P. Mahille, Paris 1949, 115 κέ. The Cambridge Economic History of Europe, II, Cambridge 1952, 90. Jack Lindsay, Byzantium into Europe, London (1952), 73 κέ., 124 κέ., 130. Γιάννη Κορδάτου, Ἀκμὴ καὶ παρακμὴ τοῦ Βυζαντίου, Ἀθῆνα 1953, 92 κέ.

⁴ Ἡ ἐλευθέρη ἀγροτικὴ κοινότης φαίνεται νὰ ὑπῆρχεν ἤδη ὡς ὑπόλειμμα παλαιᾶς καταστάσεως καὶ εἰς τὰς ἀσιατικὰς καὶ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τοῦ Βυζαντίου (Lindsay, ἔ. ἀ. 127, Germaine Rouillard, La vie rurale dans l'empire byzantin, Paris 1953, 98 κέ. Πρβ. καὶ A. Βακαλοπούλου, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης ἐπὶ Βενετοκρατίας (1423-1430), Τόμος Κωνσταντινοῦ Ἀρμενοπούλου (βλ. ἀνωτ.) σ. 127 κέ. Διον. Ζακυνθίου, Ἡ ἀλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ Τουρκοκρατία, Ἀθῆναι 1954, 117 κέ.)

σουν νομίσματα. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ Κόρινθος παύει τώρα ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ἀστικὸν κέντρον, μὲ ἐμπορικὴν κίνησιν μετατρέπεται εἰς ἀγροτικὴν κοινότητα μὲ κατοίκους αὐτάρχεις. Ὅλιγα χρήματα δύναται νὰ διαθέσῃ μόνον οἱ στρατιῶται τῆς φρουρᾶς, τῶν ὁποίων ὁ σύνδεσμος μὲ τὸ κέντρον εἶναι στενότερος, καὶ ἀκόμη ὅσοι ἐκ τῶν ἄλλοτε δυνατῶν εἶχον ἀπυρρηθῆ εἰς τὴν ἀκρόπολιν δι' ἀσφάλειαν, ἀλλ' ὄχι μόνον ἀπὸ τῶν βαρβάρων. Ἡ κατάστασις ἐχειροτέρευε μέχρι σχεδὸν τοῦ τέλους τῆς εἰκονομαχίας—εἰς τὸ μεταξὺ παρατηρεῖται ἐπεισοδιακὴ τὼσις τῆς κυκλοφορίας τοῦ νομίσματος εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ Κώνσταντος Β' (642-668)¹—μέχρι δηλαδὴ τῆς ἀναπτύξεως τῆς νέας τάξεως τῶν δυνατῶν, τῆς ἐλλαδικῆς «φρουδαρχίας» (τέλη 8ου-ἀρχαὶ 9ου αἰῶνος)².

Εἰς τὸ καθεστὼς τῆς ἐλευθέρως ἀγροτικῆς κοινότητος νομίζω ὅτι ἀνταποκρίνεται ἡ πληροφορία ἐκ τοῦ Χρονικοῦ τῆς Μονεμβασίας, ὅτι οἱ «Ἄβαροι»—θα ἐννοήσωμεν: οἱ κάτοικοι τῆς Πελοποννήσου—δὲν ὑπέκειντο ὑπὸ τὸν βασιλέα οὔτε ὑπὸ ἄλλον τινά³, διαμορφωθείσης μιᾶς τοπικιστικῆς συνειδήσεως, ἀποκεντρωτικῆς⁴, ἡ ὁποία ὅμως ἦτο ἀσχετος πρὸς τὰς χωριστικὰς τάσεις τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων π.χ. τῆς Αἰγύπτου πρὸ τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως ὅσον καὶ τῶν φρουδαρχῶν τῶν μεσοβυζαντινῶν χρόνων. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι πρὸ παντὸς εἰς τὴν Πελοπόννησον εἶχε καταστραφῆ ἡ παλαιότερα ἡγετικὴ, «ἀστικὴ», τάξις, μὲ πλήρη ὑποχώρησιν τῶν ἐλληνιστικῶν μορφῶν τοῦ ἐποικοδομηματος⁵. Ἡ ἐπικρατοῦσα τότε εἰς τὴν Πελοπόννησον κατάστασις χαρακτηρίζεται ἐπιγραμματικῶς διὰ τῆς περιλαλήτου φράσεως τοῦ Πορφυρογενήτου: «ἐσθλαδῶθη δὲ πᾶσα ἡ χώρα καὶ γέγονε βάρβαρος»⁶. Θα ἐννοήσωμεν ὅτι ἡ ὑπαίθρος εἶχε πλέον χάσει τὰ στοιχεῖα τοῦ πολι-

¹ Κατὰ τὴν καθόδον του εἰς τὴν Ἑλλάδα (657-658). Τότε οἱ Κορινθιοὶ τοῦ ἔοιτσαν ἀνδριάντα (*I. B. Kent, A Byzantine statue base at Corinth, Speculum* 25 [1950] 514 κέ.)—τελευταία ἀναλαμπὴ τῶν ἀρχαίων παραδόσεων.

² Ἀναφαίνεται ἤδη ἀπὸ τοῦ 8ου αἰ. εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν (*L. Bréhier, La civilisation byzantine, Paris 1950, 157 κέ. Rouillard, La vie rurale 95 κέ.*).

³ «Τοῖν οἱ Ἄβαροι κατασχόντες τὴν Πελοπόννησον διήρκεσαν ἐπὶ χρόνους σιγ', μήτε τῶν Ρωμαίων βασιλεῖ, μήτε ἐτέρῳ ὑποκείμενοι» (*Βέης, Βυζαντις* 1 [1909] 65. *Κυριακίδης, Οἱ Σλάβοι ἐν Πελοποννήσῳ* 47).

⁴ Πρὸς καὶ τὰ συμπεράσματα τῆς *Thomson, Hesperia* 9 (1940) 377.

⁵ Παρομοία ὑποχώρησις τῶν μορφῶν τοῦ ἐλληνιστικοῦ πολιτισμοῦ παρατηρεῖται εἰς τὴν Β. Ἀφρικὴν μετὰ τὸν ἐσωτερικὸν κλονισμὸν ἐκ τῆς ἐπιθετικότητος τῶν Δουνατιστῶν.

⁶ *Κ. Πορφυρογ., Περὶ θεμ. II 6 (Βόννης III 53)*. Τελευταία ἐργασία ἐπὶ τοῦ χωρίου τούτου εἶναι ἡ τοῦ *André Mariq, Notes sur les Slaves dans le Péloponnèse κλπ., Byzantion* 22 (1952) 337 κέ.

τισμοῦ τῶν πόλεων, ὅτι εἶχεν ἐξισωθῆ ὁ πολιτισμὸς τῆς πρὸς τὸν βαρβαρικόν, καθυστερημένον, πολιτισμὸν τῶν ἀνὰ τὴν ὑπαιθρον κατασπαρέντων σλαβικῶν φύλων. Εἰς τὴν μετατροπὴν ὁμοῦς αὐτὴν ἢ συμβολὴ τῶν βαρβάρων φαίνεται νὰ ὑπῆρξε δευτερεύουσα. Οὗτοι ἀπλῶς ἐπέτειναν τὴν κατάστασιν γενικῆς ὀπισθοδρομήσεως, ἢ ὁποῖα εἶχε δημιουργηθῆ ἕνεκα ἐσωτερικῶν αἰτιῶν.

Εἰς τὸ ἴδιον συμπέρασμα, ὅτι δηλαδὴ ἡ σπάνις βυζαντινῶν νομισμάτων τοῦ 7ου καὶ 8ου αἰῶνος ὀφείλεται εἰς γενικωτέραν χαλάρωσιν τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, καταλήγομεν καὶ ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων τοῦ Βυζαντίου πρὸς τὸ ἐξωτερικόν, χαρακτηριστικῶς πρὸς τοὺς Ἀβάρους Ἐκ τῶν ἐν Οὐγγαρία εὐρημάτων (νομισμάτων καὶ εἰδῶν τῆς βυζαντινῆς βιοτεχνίας) διαπιστοῦται ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α' (527 - 565) μέχρι καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κωνσταντίνου Δ' (668 - 685) οἱ Ἀβάροι δέχονται τὴν διεξόδουσιν τοῦ βυζαντινοῦ ἐμπορίου· μετὰ τὸν Κωνσταντῖνον Δ' παρατηρεῖται διακοπὴ τῶν βυζαντινοαβαρικῶν ἐμπορικῶν σχέσεων, διαρκείας περίπου διακοσίων ἐτῶν, ἤτοι μέχρι τοῦ 9ου αἰῶνος¹. Οὕτω διαπιστοῦται καὶ ἐξω τοῦ Βυζαντίου ἡ παρουσία τῶν ἰδίων συμπτωμάτων ἐπὶ τῆς κυκλοφορίας τῶν βυζαντινῶν νομισμάτων, τὰ ὁποῖα παρατηρήθησαν καὶ ἐντὸς τοῦ Βυζαντίου. Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς ἐν Οὐγγαρία ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7ου αἰῶνος διακοπῆς τῆς κυκλοφορίας βυζαντινῶν νομισμάτων καὶ βυζαντινῶν βιοτεχνικῶν προϊόντων ἠθέλησε νὰ ἐξηγήσῃ ὁ Csallány διὰ τοῦ γεγονότος, ὅτι μεταξὺ τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν Ἀβάρων παρενεδλήθησαν οἱ Βούλγαροι, ἐγκατασταθέντες εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Δουνάβεως². Ἐν τοιαύτῃ ὁμοῦς περιπτώσει θὰ παρέμενεν ἡ ἀπορία, διατί τὸ βυζαντινὸν ἐμπόριον δὲν κατέκτησε τὴν νέαν ἀγοράν, ἢ ὁποῖα τῶρα ἠνοίγετο ἐνώπιόν του, ἐντὸς τῆς βουλγαρικῆς περιοχῆς, καὶ διατί τοῦτο δὲν ἐφρόντισε νὰ γεφυρώσῃ τὴν ἐπικοινωνίαν του μετὰ τῆς ἤδη ὑπαρχούσης ἀγορᾶς ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῶν Ἀβάρων; Βεβαίως διότι τότε εἰς τὸ Βυζάντιον δὲν ὑπῆρχεν οὔτε ἐσωτερικὸν ἀξιόλογον ἐμπόριον οὔτε καὶ χρῆμα, ὡς διαπιστοῦται περαιτέρω καὶ ἐκ τῶν νομισματικῶν εὐρημάτων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀντιοχείας, πόλεως ἐκ τῶν σημαντικωτέρων τοῦ Βυζαντίου, πρωτεύουσης τῆς Συρίας, παλαιότερον δὲ κατεχούσης σπουδαίαν θέσιν εἰς τὸ ἐμπόριον. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτον ὅτι καὶ ἐδῶ οἱ δεῖκται τῆς κυκλοφορίας τοῦ νομίσματος εἰς τὰς γενικὰς τῶν γραμμὰς συμπί-

¹ D. Csallány, L'importance de la circulation monétaire byzantine pour les legs archéologiques des Avars, Acta Archaeologica 2 (1952) 245 κέ.

² Αὐτ. 248.

πρὸς τοὺς δείκτας τῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος¹.

Ἡ ἐξήγησις τῆς σπάνιως νομισματικῶν εὐρημάτων ἐκ τοῦ 7ου καὶ 8ου αἰῶνος, ὡς ἀνωτέρω διευτυπώσαμεν αὐτήν, ἐνισχύεται ἐκ τῆς χονδροειδοῦς τέχνης τῶν νομισμάτων τῆς σκοτεινῆς ἐκείνης περιόδου². Διότι ἕνεκα τῆς καθυστερημένης μορφῆς οἰκονομίας, μὴ διευκολύνουσης τὴν κυκλοφορίαν τοῦ νομίσματος, δὲν ἐκόπτοντο μεγάλα ποσότητες νομισμάτων καὶ δὲν ἴσκαετο ἡ χαρακτηριστικὴ των, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐκπέσῃ ἡ τέχνη των, ὅπως ἄλλωστε καὶ γενικώτερον ἐκπίπτουν αἱ ἑλληνοιστρικαὶ μορφαὶ τέχνης τοῦ πολιτισμοῦ τῶν πόλεων.

2. <ΣΛΑΒΙΚΑΙ> ΠΕΡΟΝΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ἐρχόμεθα εἰς τὰ χάλκινα εὐρήματα τῆς Ν. Ἀγχιάλου, τὴν περόνην καὶ τὴν περόνην, ἐκ τῶν ὁποίων ὑπεκινήθη ἡ ἐκ νέου συζήτησις περὶ τὸ ἐπίμαχον πρόβλημα τῆς καθόδου τῶν βαρβάρων εἰς τὴν Ἑλλάδα³. Θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν μόνον τῆς περόνης, ἐπειδὴ αὕτη παρουσιάζει τὸ περισσότερον ἐνδιαφέρον. Χαρακτηριστικὸν τῆς περόνης τῆς Ν. Ἀγχιάλου εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη κεφαλὴ (βλ. πίν. 4, εἰκ. 1).

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γενικῆς μορφῆς τῆς περόνης τῆς Ν. Ἀγχιάλου καὶ τῆς ὁμοιότητός της πρὸς παραδείγματα εὐρεθέντα εἰς τὴν Ν. Ρωσίαν ὁ καθηγητῆς Γ. Σωτηρίου ἐθεώρησεν αὐτὴν σλαβικὴν, ὅτι ἐφορήθη παρὰ Σλάβου τῆς ἐποχῆς τῆς μεταναστεύσεως τῶν λαῶν, ὁ ὁποῖος ἐτάφη ἐντὸς τῆς βασιλικῆς Δ, ὡς εἴπομεν κοιμητηριακῆς ἐκκλησίας τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν⁴. Ὅλαι αἱ περόναι αὗται ἀνήκουν εἰς κοινὸν τύπον μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι εἰς τὰ ὑπ' ὄψει ρωσικὰ παραδείγματα ἡ κεφαλὴ εἶναι σαφῶς ζωομορφικὴ. Ἐκ τῆς διαφορᾶς αὐτῆς ὀρμηθεὶς ὁ Werner ἐθεμελίωσεν ἐξαιρετικῶς μεθοδικὴν ἐργασίαν περὶ ὅλων τῶν ὁμοίου τύπου

¹ Ἐπὶ Ἀναστασίου Α' ἡ κυκλοφορία ἐν Ἀντιοχείᾳ εἶναι μεγάλη (δείκτης 23), ἐπὶ Ἰουστίνου Α' ἐξαιρετικὴ (δείκτης 100), διὰ τὴν καταπέση ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α' εἰς τὸ ἔσφορ κυκλοφορίας, τὸ παρατηρούμενον εἰς τὰς ἑλλαδικὰς πόλεις (δείκτης 10) ἀναδιβάζεται ἔπειτα παρὰ τῶν διαδόχων τοῦ Ἰουστινιανοῦ σχεδὸν εἰς τὸ διπλάσιον (μέσος ὄρος 19), ἔκτοτε δὲ καταρρέει ἡ οἰκονομία (ἐπὶ Μαυρικίου δείκτης 6, ἐπὶ Φωκᾶ 4, ἐπὶ Ἡρακλείου 1, 7) μὲ μικρὰν, ἐντελῶς προσωρινὴν ἄνοδον ἐπὶ Κώνσταντος Β' (δείκτης 3) (βλ. Dorothy B. Waage ἐν Antioch on-the-Orontes IV2 [1952] 148 κέ. ἰδίως τὸν πίνακα σ. 182).

² Ἠρβ. A. Grabar, L'empereur dans l'art byzantin, Paris 1936, 184.

³ βλ. ἀνωτ. σ. 87.

⁴ Γ. Σωτηρίου, Πρ. Ἀρχ. Ἑτ. 1935, 62 σκ. 13. Τὰ ρωσικὰ παραδείγματα παρὰ A. Kalitinsky, Quelques types de la fibule à deux pelles en Russie, Seminar. Kondakovianum 2 (1928) 277 κέ. (γὰλλ. περίληψις σ. 309) πίν. XXXVII 56, 58, 60 καὶ XXXVIII 65-67.

περονών, διαχωρίζας δύο βασικά παραλλαγές, την μίαν με κεφαλήν ἀνθρωπίνην, τὴν ὁποίαν ἐθεώρησεν οὗτος παραλλαγὴν σλαβικὴν, καὶ τὴν ἄλλην με ζωομορφικὴν κεφαλήν, τὴν ὁποίαν ἐθεώρησε παραλλαγὴν γοθθικῆς προελεύσεως, φορηθεῖσαν παρὰ τῶν Γόθων τῆς Κριμαίας κλπ. Εἰς τὴν παρ' αὐτοῦ καταρτισθεῖσαν σχετικὴν σειρὰν ὁ Werner τοποθετεῖ πρῶτην τὴν περόνην τῆς Ν. Ἀγγιᾶλου¹.

Εὐρέθησαν ἀφθονα παραδείγματα ἐξ ἀμφοτέρων τῶν παραλλαγῶν. Περόναί: τῆς πρώτης παραλλαγῆς, μετὰ τὴν ἀνθρωπίνην κεφαλήν, ἀπαντῶνται ἰδίως κατὰ τὸν ροῦν τοῦ Δουνάβειος, εἰς Οὐκρανίαν καὶ Ἀνατολικὴν Πρωσίαν, εὐρέθησαν δὲ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, δύο μόνον: ἡ ἤδη γνωστὴ μας ἐκ τῆς Ν. Ἀγγιᾶλου (εἰκ. I) καὶ ἑτέρα, ἀποκειμένη εἰς τὸ μουσεῖον τῆς Σπάρτης². Ἐντεῦθεν ἐπὶ τῆ βᾶσει τῆς γεωγραφικῆς κατανομῆς τοῦ ὀλικοῦ συνεπέρανεν ὁ Werner ὅτι αἱ περόναι τῆς πρώτης κατηγορίας μετὰ τὴν ἀνθρωπίνην κεφαλήν, ἐφορήθησαν παρὰ τῶν Σλάβων, ὅτε ἦσαν οὗτοι ὑποτελεῖς εἰς τοὺς Ἀθάρους, καὶ ὅτι παρὰ τῶν Σλάβων ἐκομίσθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἤδη ἀποτελοῦν αὐταὶ τὸ ἀσφαλέστερον ἀρχαιολογικὸν τεκμήριον περὶ τῆς καθόδου τῶν φορέων τῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα³. Τὴν χρονολογίαν τῶν ὑπ' ὄψει περονῶν συνάγει ὁ Werner ἐκ τῆς συγκρίσεως ἐνδὸς ζεύγους ἐξ αὐτῶν, προερχομένου ἐκ τοῦ Cosovenii - de - Jos τῆς Οὐγγαρίας⁴, πρὸς ἐνώτια, τὰ ὅποια εὐρέθησαν ἐντὸς τάφων, ὡς λέγεται, ἀθαρικῶν, ἀφ' ἐνδὸς ὁμοίως εἰς τὸ Cosovenii - de - Jos καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸ Maros Gambas⁵. Ὁ τύπος τῶν ἐνωτίων τούτων ὀρθῶς θεωρεῖται ὅτι κατάγεται ἐκ βυζαντινῶν προτύπων, ὡς εἶναι τὰ εἰς τὸ Μουσεῖον τῶν Συρακουσῶν⁶, χρονολογούμενα παρὰ τοῦ Orsi ἀρκετὰ ἀορίστως μεταξὺ τοῦ 6ου καὶ τοῦ 9ου αἰῶνος⁷. Διὰ τὸ θέμα μας δὲν παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον τὸ πρόβλημα τῆς ἀκριβοῦς χρονολογήσεως τῶν περονῶν τούτων⁸. Βασικώτερον εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς των.

¹ Werner, Slawische Bügelfibeln κλπ. σ. 150 κέ. Ἡ περόνη τῆς Ν. Ἀγγιᾶλου αὐτ. εἰκ. 1.

² Παρὰ Werner σ. 151 πίν. 27, 4. ³ Αὐτ. σ. 165 κέ.

⁴ Αὐτ. 152 κέ. πίν. 28, 14 (συλλογὴ C. Negrescu εἰς Κράϊσθον τῆς Ρουμανίας).

⁵ L. Niederle, Prispénky k vy'voli byzantsky'ch šperku ze IV - X století, 1930. 130 κέ., παρὰ Werner 157 πίν. 31A καὶ 32.

⁶ Παρὰ P. Orsi, Sicilia Bizantina, Roma 1942, 144 κέ. πίν. XI 1 καὶ XI 3.

⁷ Αὐτ. 149.

⁸ Διὰ τὴν χρονολόγησιν των ἡ σύγκρισις πρὸς τὰ ἐνώτια δὲν εἶναι ἐπιτυχής, ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι καὶ διὰ τὴν χρονολογίαν τῶν ἐνωτίων Cosovenii - de - Jos καὶ Maros Gambas δύναται νὰ διατυπωθοῦν ἐπιφυλάξεις, διότι ὅμοια ἐνώτια ἐκ Κορίνθου χρονολογοῦνται ἀκριβέστερον ἐπὶ τῆ βᾶσει συνευρημάτων μετὰ τὸν 10ον αἰ. (τὸ ἐνώτιον Κορίνθου ἀριθ. 2040 (2340) Gl. Davidson, Corinth XII. The

Πατρίδα τῶν ἐν λόγῳ περονῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γεωγραφικῆς τῶν κατανομῆς θεωρεῖ ὁ Werner τὴν Οὐκρανίαν, ὠρισμένας δὲ σειράς τῶν ἀποδίδει εἰς ἐργαστήρια τῶν χωρῶν τοῦ Δουνάβεως καὶ τῶν Βαλκανίων· τὴν ὁμάδα δέ, μετὰ τῆς ὁποίας κατατάσσει καὶ τὴν πόρπην τῆς Ν. Ἀγγιάλου, θεωρεῖ ὁ Werner ὅτι κατάγεται ἐκ βορειοβαλκανικοῦ ἐργαστηρίου. Ἄλλ' ἢ μέθοδος τοῦ Werner παρέσυρε τοῦτον εἰς τὸ νὰ δώσῃ μεγαλύτεραν βαρύτητα κατὰ τὴν ἀπὸ μέρους τοῦ ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων εἰς τὰ στατιστικὰ δεδομένα, εἰς τὴν γεωγραφικὴν κατανομὴν τῶν σχετικῶν εὐρημάτων, εἰς τεκμήρια δηλαδὴ ἐξωτερικά, καὶ παρέλειψε νὰ προσέξῃ ἀρκετὰ τὰς μορφολογικὰς λεπτομερείας τῶν καθ' ἕκαστον ἀντικειμένων. Πάντως εἶναι ὀρθὴ ἡ ἀφετηρία τῆς ἐρεύνης τοῦ Werner ἐκ τῆς περόνης τῆς Ν. Ἀγγιάλου. Ἄς τὴν προσέξωμεν ὀλίγον.

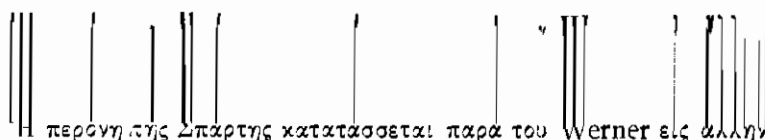
Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς περόνης τῆς Ν. Ἀγγιάλου, ἡ ἀνθρωπίνη κεφαλή, ἔχει ὄφρυς, διαγραφομένας λοξῶς πρὸς τὰ ἄνω, μέτωπον τριγωνικόν, διακρίνεται δὲ κυρίως διὰ τὴν στρογγυλότητά της. Εἶναι φανερόν ὅτι αὕτη προδίδει καλλιτεχνικὴν ἀντίληψιν περίπου ὁμοίαν πρὸς ἐκείνην τῆς κεφαλῆς «Carnagnola» (εἰς τὸν Ἅγιον Μάρκον τῆς Βενετίας), προερχομένης ἐξ ἀγάλματος ἀποδιδδομένου εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν Β' καὶ χρονολογουμένης περὶ τὸ 700 μ.Χ. (πίν. 4, εἰκ. 2)¹. Πρὸς τὴν ἰδίαν κατεύθυνσιν ὁδηγεῖ καὶ ἡ μέχρι τοῦ τραχήλου κατερχομένη κόμη. Ἐπομένως νομίζω ὅτι εἰς τὴν περόνην τῆς Ν. Ἀγγιάλου δυνάμεθα μετ' ἀσφαλείας νὰ ἀναγνωρίσωμεν βυζαντινὴν κατασκευὴν. Παρομοίαν διαμόρφωσιν τῆς κεφαλῆς, ἐλαφρῶς ὅμως σχηματικωτέραν, παρατηροῦμεν καὶ ἐπὶ τῆς περόνης τοῦ Μουσαίου τοῦ Zagreb², δύναται δὲ νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι αὕτη ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἰδίου ἐργαστηρίου μετὰ τῆς περόνης τῆς Ν. Ἀγγιάλου³.

Minor Objects (1952), 254 πίν. 107. Τὸ Κορίνθου ἀριθ. 2035 (6128) χρονολογεῖται παρὰ τῆς Davidson 253 πίν. 108 εἰς τὸν 11ον αἰ., τὸ δὲ ἀριθ. 2036 (6726a) χρονολογεῖται παρὰ τῆς Ἰδίας σ. 253-54 πίν. 108 ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου εἰς τὸν 6ον-7ον αἰ.). Χαρακτηριστικὸν εἰς τὰ παραδείγματα αὐτὰ εἶναι τὸ βοτρυσοειδὲς διακοσμητικὸν θέμα. Μόνον διὰ τὴν περόνην τῆς Ν. Ἀγγιάλου (εἰκ. 1) ὑπάρχει ἀσφαλὲς χρονολογικὸν κριτήριον (terminus post quem), οἱ χρόνοι κτίσεως τῆς βασιλικῆς Δ τῆς Ν. Ἀγγιάλου, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐτάφη ὁ φορῆρας τὴν περόνην.

¹ R. Delbrueck, Carnagnola, Röm. Mitt. 29 (1914) 71 κέ. πίν. V. Τοῦ αὐτοῦ, Antike Porphywerke, Berlin-Leipzig 1932, 119 εἰκ. 48. Πρὸς S. Fuchs, Die langobardischen Goldblattkrenze, Berlin 1938, 56 εἰκ. 18.

² Werner 150 πίν. 27,2. Συγγένειαν πρὸς τὰς δύο αὐτὰς περόνας προδίδου καὶ τὰ παραδείγματα Werner 155 πίν. 31, 48 (ἐκ τοῦ Fönlak, Μουστον Βουδαπέστης) καὶ Werner 155 πίν. 31, 50 (ἐκ τῆς Μακεδονίας, Μουστον Σόφρας).

³ Ὡς πρὸς τὴν κόμην πρὸς τὴν ἀνωτέρω κεφαλὴν Carnagnola (Delbrueck, Röm. Mit. 5. ἀ. πίν. VI), τὸν ἑπαρχὸν Λεόντιον (;) εἰς τὸ φηριδιωτὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης (7ος αἰ.) (Ch. Diehl - M. Le Tourneau - H. Saladin,

ἡ περόνη τῆς Σπάρτης κατατάσσεται παρα τοῦ Werner εἰς ἄλλην ὑποποικιλίαν. Πράγματι ἡ κεφαλή ἐδῶ διαφέρει, εἶναι γενεσιφόρος¹. Ἐκ προτύπου παρομοίου πρὸς τὴν περόνην τῆς Σπάρτης κατάγεται ἐξ Οὐγγαρίας περόνη τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου² μετὰ τὴν διαφορὰν, ὅτι εἰς τὸ παράδειγμα τοῦτο ἡ κόμη ἔχει παρανοηθῆ ἀντὶ τὰ σταματᾶ εἰς τὸν τραχήλον, αὕτη κατέρχεται μέχρι τῶν ὤμων ὡς νὰ πλαισιώνῃ τὴν κεφαλὴν³. Τὰ παραδείγματα ὁμοῦ μετὰ τὴν κόμην ἐν εἰδει πλαισίου προδίδουν ὑποχώρησιν τῆς μορφῆς τοῦ εὐλογύφου πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀναγλύφου. Εἰς αὐτὰ ἡ μορφή ἀντὶ τὰ ζῆ τὸν τρόπον τινὰ εἰς τὸν χῶρον αὐτοτελῶς, φαίνεται ὡς νὰ ἔχη ἀπομονωθῆ ἐντὸς ἰδεατοῦ βᾶθους. Τοιαύτην καλλιτεχνικὴν ἀντίληψιν παρατηροῦμεν καὶ εἰς δύο κοχλιάρια ἐκ Κορίνθου, ἀπολήγοντα ἕκαστον εἰς λεοντοκεφαλὴν (πίν. 4, εἰκ. 3)⁴. δύνανται δὲ νὰ διατυπωθῆ τὸ συμπέρασμα, ὅτι εἰς ὅλα τὰ παραδείγματα μετὰ τὴν πλαισιωμένην κεφαλὴν ἀντιπροσωπεύεται ἐποχὴ ἐλαφρῶς ὀψιμωτέρα ἐκείνης τῆς περόνης τῆς Ν. Ἀγχιάλου.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω περονῶν διακρίνεται σαφῶς ὅτι κατάγεται ἐξ ἄλλου ἐργαστηρίου, μετὰ ἄλλην καλλιτεχνικὴν παράδοσιν, ἢ περόνη ἐκ τοῦ Cosovenii-de-Jos⁵, τῆς ὁποίας ὅλη ἢ ἄλλη διακόσμησις ἐνθυμίζει οὐγγρικά μικροτεχνήματα, προϊόντα ἐργαστηρίων τῶν περιοχῶν τοῦ Δουνάβειος. Νομίζω δὲ ὅτι μόνον τὸ παράδειγμα τοῦτο προσφέρει μετὰ ἀσφάλειαν ἐνδείξεις περὶ τῆς καταγωγῆς του. Εἶναι δὲ φανερόν ἐδῶ ὅτι τοπικὸς τεχνίτης προσήρμωσε πρὸς τὴν ἰδικήν του καλλιτεχνικὴν παράδοσιν πρότυπον, ἐλθὼν ἐκεῖ ἐξωθεν.

Τῶν περονῶν τῆς ποιικιλίας, ἢ ὁποία μᾶς ἀπασχολεῖ, κοιτίδα θεωρεῖ ὁ Werner, ὡς εἶδομεν, τὴν Οὐκρανίαν, ἐπειδὴ εὕρισκε τῆς κεφαλῆς τῶν ὑπ' ὄψει περονῶν ὁμοιότητα πρὸς τὰς ἀνθρωπίνους μορφὰς τοῦ θησαυροῦ τῆς Μαρτίνοβκας (πίν. 4, εἰκ. 4)⁶. Εἰς τὰς μορφὰς ὁμοῦ

Les monuments chrétiens de Salonique, Paris 1918, 107 πίν. XXIX, XXXIII 1 καὶ εἰκ. 48. Γεωργίου καὶ Μαρίας Σωτηρίου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, ἐν Ἀθήναις 1952, 193-4, πίν. 63 καὶ 64β), τοὺς ἐφήβους τῆς τοιχογραφίας τῆς θριαμβευτικῆς εἰσόδου αὐτοκράτορος (Σωτηρίου 207 καὶ πίν. 78, ὅπου καὶ ἡ προγενεστέρα βιβλιογρ.). Τὰ παραδείγματα εἶναι εὐκόλως νὰ πολλαπλασιασθῶν. ¹ Werner 151 πίν. 27, 4. ² Αὐτ. 151 πίν. 27, 5.

³ Εἰς τὴν ὁμάδα αὐτὴν ὁ Werner 151 πίν. 27, 7 κατατάσσει καὶ τὴν περόνην ἐκ τοῦ Veczed (εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Βουκουρεστίου), εἰς τὴν ὁποίαν ἐν τούτοις ἡ κόμη φθάνει μέχρι τοῦ τραχήλου, ὅπως εἰς τὴν περόνην τῆς Ν. Ἀγχιάλου.

⁴ Davidson, Corinth XII 198 ἀριθ. 1509 (13) καὶ 1510 (70) πίν. 90.

⁵ Werner 152 καὶ 157 πίν. 28, 14 (Συλλογὴ C. Negrescu εἰς τὴν Κράϊοβαν τῆς Ρουμανίας).

⁶ Werner 169 καὶ πίν. 42, A. Περὶ τοῦ θησαυροῦ τῆς Μαρτίνοβκας πρὸς Fellisch, Arch. Hungar. 21 (1937) 282 καὶ πίν. CXXI 1.

τῆς Μαρτίνοσκας ἢ κεφαλὴ ἀποδίδεται· κατὰ τρόπον ἐντελῶς στοιχειώδη, μὲ τὴν κόμην νὰ περιβάλλῃ αὐτὴν ὡς πλάσιον, ἴσως ἀκριβῶς καὶ εἰς τὰς περόνας, τὰς ὁποίας ἀνωτέρω ἐθεωρήσαμεν ὡς ὑποποικιλίαν μεταγενεστέρων ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν δλόγλυφον κατασκευὴν τῆς κεφαλῆς τῶν περονῶν τῆς ὑποποικιλίας τῆς εἰκ. 1. Ἐνδέχεται βέβαια νὰ ὑπάρχῃ ἐπίδρασις ἢ καὶ γενετική σχέσις μεταξὺ τῶν ἀνθρωπίνων μορφῶν τῆς Μαρτίνοσκας καὶ τῶν περονῶν τῆς ὑποποικιλίας μὲ παρομοίαν κεφαλῆν· εἶναι ὁμῶς φανερὸν ὅτι ἡ περόνη τῆς Ν. Ἀγχιάλου μὲ τοὺς σχετικῶς πλέον κανονικοὺς χαρακτῆρας καὶ τὴν περισσότερον πλασμένην κεφαλῆν ἔχει ἐξέλθει ἐκ περιβάλλοντος μὲ πλουσιωτέραν καλλιτεχνικὴν παράδοσιν. Ἄλλως θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ ἱστορία τῆς μορφῆς διέτρεξε πορείαν ἀντίστροφον, ὅτι δηλαδὴ οἱ τεχνῖται τῶν περονῶν μὲ τὴν ἐν πλαισίῳ ἀνθρωπίνην κεφαλῆν ὑπεκινήθησαν ἐκ τῶν ἀδεξίῳ μορφῶν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Μαρτίνοσκας, διὰ νὰ καταλήξουν εἰς τὴν δλόγλυφον διαμόρφωσιν τῆς κεφαλῆς τῆς περόνης τῆς Ν. Ἀγχιάλου.

Ἐκ τῆς προηγηθείσης ἀναλύσεως συνάγεται, ὡς νομίζω, ὅτι ἡ παραλλαγὴ τῆς περόνης τῆς Ν. Ἀγχιάλου (εἰκ. 1) εἶναι νοτίᾳ φαίνεται νὰ κατεσκευάσθῃ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει, δρόθεν ἐξήγοντο πρὸς βορρᾶν, εἰς τὰς χώρας τοῦ Δουνάβεως καὶ εἰς τὴν Οὐκρανίαν μέχρι τῆς Βαλτικῆς, μετάλλινα προϊόντα εἰς μεγάλας ποσότητας. Ἐκεῖ φαίνεται νὰ ἐζητεῖτο ζωηρῶς ἢ ἐν λόγῳ παραλλαγὴ περονῶν καὶ νὰ ἔτυχεν εὐρείας μιμήσεως παρὰ τῶν ἐντοπίων ἐργαστηρίων, διατηρηθεῖσα ἐπὶ μακρόν. Εἰς τὰ ἀστικά κέντρα ἢ «μόδα» χάνεται, ὡς γνωστόν, γρηγορώτερον ἢ εἰς τὰς οἰκονομικῶς καθυστερημένας περιοχάς, ἔπου ἐπὶ πολὺ ἐπιζοῦν αἱ κατὰ παράδοσιν μορφαί, οἱ παλαιοὶ τρόποι ἀμφιέσεως καὶ τὰ «λαϊκά» διακοσμητικὰ θέματα.

Ἐξ ἄλλου ἡ εὕρεσις τῆς περόνης τῆς Ν. Ἀγχιάλου ἐντὸς τάφου, ἐκτισμένου ὑπὸ τὸ δάπεδον ἐκκλησίας, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ νεκρὸς, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκεν ἢ ἐν λόγῳ περόνη, ἦτο χριστιανὸς—οἱ Σλάβοι τότε δὲν ἦσαν ἀκόμη ἐκχριστιανισμένοι—καὶ μάλιστα ὅτι ἀνήκεν εἰς ἀνωτέραν κοινωνικὴν τάξιν· ἄλλως θὰ εἶχε ταφῆ ἔξω τῆς ἐκκλησίας¹. Πάντως ἡ ταφὴ αὕτη πρέπει νὰ ἔγινε πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ στεγάζοντος τὸν τάφον κτιρίου. ὅτι δηλαδὴ ἡ βασιλικὴ Δ ἐλειτουργεῖτο ἀκόμη², διότι ἄλλως ὁ ἔτοιμος ἤδη τάφος θὰ ἦτο ἀπρόσιτος καὶ ἢ ἀναζήτησις του παρὰ τῶν βαυβάρων ἀνευ νοήματος.

¹ Περὶ τῆς ταφῆς ἐντὸς τῶν ἐκκλησιῶν πρὸς Δ. Πάλλα, Σαλαμινικά, Ἀρχ. Ἐφημ. 1950-1951, 178 κέ.

² Ὁ Werner S. ἀ. 171α ἐξ ἀφορμῆς τῆς περόνης ἀθαιρέτως χρονολογεῖ τὸν τάφον μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως («denn die Anlage des Grabes erfolgte erst nach der Zerstörung der byzantinischen Stadt»).

Αί έλλαδικαί περόναι (τῆς Ν. Ἀγγιλίου καί τῆς Σπάρτης) κατατάσσονται παρά τοῦ Werner εἰς δύο συγγενεστέραις μεταξύ των ἢ πρὸς ἄλλαις ομάδας (Α καί Β), εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι αἱ ομάδες αὗται ἀπαντῶνται: ἰδίως κατὰ μῆκος τοῦ ροῦ τοῦ Δουνάθειας¹. Τὸ γεγονός τοῦτο ἐνισχύει, ὡς νομίζω, τὴν ὑπόθεσιν ὅτι αἱ περόναι τῶν ομάδων τούτων ἐξήχθησαν ἐκ μεγάλου τινος κέντρου, πιθανῶς ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διατεθεῖσαι κατ' ἀρχάς μεταξύ τῶν παραδουναβίων πληθυσμῶν.

3. ΑΛΛΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ «ΤΕΚΜΗΡΙΑ»

Τὴν θεωρίαν του περὶ τῶν «σλαβικῶν» περονῶν διεμόρφωσεν ὁ Werner στηριχθεὶς ἐπὶ τῶν συμπερασμάτων, τὰ ὁποῖα ὁ καθηγητῆς Γ. Σωτηρίου ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν του εἰς τὴν Ν. Ἀγγιλίον συνήγαγε, περὶ ἐκτεταμένης καταστροφῆς τῆς πόλεως τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν παρά τῶν Σλάβων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεταναστεύσεως τῶν λαῶν. Ὡς τεκμήρια τῆς ὑποτιθεμένης καταστροφῆς ἐκείνης καί τῆς διελεύσεως τῶν Σλάβων ἐκ τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν φέρονται τὰ ἑξῆς: 1) Ἡ ἐκ τῆς βασιλικῆς Α τῆς Ν. Ἀγγιλίου ἀπουσία νομισμάτων τῶν μετὰ τὸν Ἡράκλειον αὐτοκρατόρων². 2) ἡ καταστροφή ἰδιαιτέρως τῆς βασιλικῆς Α, ἴσως καί τῆς βασιλικῆς Β, πιθανῶς δὲ καί τῆς πόλεως (:) ἐκ πυρκαϊᾶς³. 3) ὁ ἐντοιχισμὸς τῶν κιονοστοιχιῶν τῆς βασιλικῆς Α καί ἡ δημιουργία δύο μικρῶν χώρων ἐκατέρωθεν τοῦ βήματος εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῶν πλαγίων κλιτῶν, περίπου ὡς παστοφορίων, καί ἐξηγηθέντων ὡς μικρῶν κατοικιῶν πληθυσμοῦ μὴ χριστιανικοῦ (Βελεγεζητῶν)⁴. 4) ὁ σκελετὸς μεγαλοσώμου ἀνδρός, ταφέντος ἐντὸς πλινθοκτίστου τάφου ἐντὸς τοῦ βαπτιστηρίου τῆς ἰδίας βασιλικῆς, κατὰ τὴν κατασκευὴν του τότε καταστραφείσης τῆς κολυμβήθρας⁵ καί 5) τὰ χαλκᾶ εὐρήματα (πύρπη καί ἡ περόνη εἰκ. 1) ἐντὸς ἐνὸς ἐκ τῶν κωμαρωτῶν τάφων τῆς βασιλικῆς Δ⁶.

Ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς μὴ παρουσίας νομισμάτων ἐκ τῆς σκοτεινῆς περιόδου τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας ἐδόθη ἤδη ἐξήγησις⁷: μόλις δὲ ἀνωτέρω ἔγινε λόγος καί περὶ τῶν χαλκίνων ἐξαρτημάτων στολῆς νεκροῦ

¹ Βλ. Werner 170 καί τὸν χάρτην ἐν σ. 156.

² Γ. Σωτηρίου, Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας, Ἀρχ. Ἐφ. 1929, 107, 109. Werner 171.

³ Γ. Σωτηρίου ἔ. ἀ. 8-9. Τοῦ αὐτοῦ, Αἱ Μοναὶ τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀθήναις 1936, 8-9.

⁴ Σωτηρίου, Ἀρχ. Ἐφ. 1929, 9 εἰκ. 17. Αἱ Μοναὶ. ἔ. ἀ. Πρὸ Werner ἔ. ἀ.

⁵ Σωτηρίου, Ἀρχ. Ἐφ. 1929, 9, 41 καί εἰκ. 7 καί 45. Werner ἔ. ἀ.

⁶ Βλ. ἀνωτ. σ. 87. ⁷ Βλ. ἀνωτ. σ. 88 καί.

ἐκ τάφου τῆς βασιλικῆς Δ. Θὰ περιορισθῶμεν λοιπὸν εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν ὑπολοίπων τεκμηρίων.

Ἐν πρώτοις παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἐκ πυρκαϊᾶς καταστροφή τῶν βασιλικῶν Α καὶ Β — ἀναμφισβήτητος εἶναι ἡ καταστροφή τῆς βασιλικῆς Α — δὲν σημαίνει ἀναγκαίως ὅτι αὗται ἐπυρπολήθησαν παρὰ βαρβάρων· διότι ἡ καταστροφή ἐκκλησιῶν, μάλιστα ξυλοστέγων, ἐκ τυχαίας πυρκαϊᾶς εἶναι σύνηθες φαινόμενον. Ἀντιθέτως δὲ ἡ μετὰ τὴν καταστροφήν τῆς βασιλικῆς Α πρόχειρος ἀνοικοδόμησις αὐτῆς¹, πιθανώτατα κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους, δεικνύει συνέχισιν τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Θεσσαλικῶν Θηβῶν. Νεώτεραι μάλιστα ἔρευναί τοῦ καθηγητοῦ Σωτηρίου παρουσίασαν ὅτι καὶ κατ' αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους (κατὰ τὸν 7ον καὶ κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 8ου αἰῶνος) οἱ κάτοικοι τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν προσεπάθουν ν' ἀποκαταστήσουν εἰς τὴν προτέραν κατάστασιν ἐκκλησίας, αἱ ὁποῖαι ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον ὑποστῆ βλάβας², ἢ καὶ ἔκτιζον ἐκκλησίας με ἀκόμη ἄφθονα ἀρχιτεκτονικὰ μαρμάρινα μέλη³. Ἀτυχῶς δὲν ὑπάρχουν ἀρχαιολογικαὶ ἐνδείξεις περὶ τῆς ἀκριβοῦς χρονολογήσεως μεταγενεστέρων εὐτελῶν τοίχων ἐπὶ τοῦ χώρου τῆς βασιλικῆς Α. Δύναται ὅμως νὰ διατυπωθῆ ἡ εἰκασία ὅτι οὗτοι ἀνάγονται εἰς ὄψιμον ἐποχὴν, μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς ἀνοικοδομηθείσης ἐκκλησίας, πιθανῶς μετὰ τὴν σύμπτῃν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἀλμυροῦ ὕστερον καὶ ἀσχέτως τῆς ἐποχῆς τῆς μεταναστεύσεως τῶν λαῶν. Περαιτέρω δὲ ἡ μετάθεσις τῆς ζωῆς ἐκ τῆς παραλίου πόλεως τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν πρὸς τὰ ἔσω καὶ εἰς τὸν κάπως ἀπέχοντα τῆς θαλάσσης Ἀλμυρόν, με ἄλλους λόγους ἢ ἐκ μέρους τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ὑπερνίκησις τῆς ἐμπορικῆς, ἀποτελεῖ συνάρτησιν τῆς ἀλλαγῆς τῆς κοινωνικῆς δομῆς, τῆς μετατροπῆς τῆς οἰκονομίας εἰς κλειστήν, αὐτάρκη⁴. Ἡ μετάθεσις δὲ αὕτη σημαίνει ὅτι ἡ θάλασσα δὲν προσπορίζει πλέον ἀγαθὰ καὶ ἀκόμη ὅτι τώρα ὁ κίνδυνος

¹ Βλ. παρὰ Σωτηρίου Ἀρχ. Ἐφ. 1929 τὴν εἰκ. 17, εἰς τὴν ὁποῖαν σημειοῦται ὁ περιορισμὸς τοῦ χώρου ἤδη εἰς μόνον τὸ κεντρικὸν κλίτος καὶ ἀπομόνωσις δύο βοηθητικῶν χώρων ἐκατέρωθεν τοῦ βήματος. Εἰς τὸ σχῆμα τοῦτο εὐκόλως ἀναγνωρίζεται κάτοψις ὁμοία πρὸς τὰς κατόψεις ἐκκλησιῶν τοῦ Λάτμου (*Th. Wiegand, Der Latmos [Milet III 1], Berlin 1913, 23 εἰκ. 28 κ. ἀ. Πρβ. Jean Ebersolt, Monuments d'architecture byzantine, Paris 1934, 4 εἰκ. 2).*

² Σωτηρίου, Ἀρχ. Ἐφ. 1937, I, 174 καὶ σ. 180 κέ. Πρβ. καὶ τὸ Ἀρχ. Ἐφ. 1929, 82 εἰκ. 101 μεταγενέστερον θωράκιον ἐκ τῆς βασιλικῆς Α.

³ Ἡ βασιλικὴ Δ τῆς Ν. Ἀγχιάλου θεωρεῖται κτίσμα τοῦ 7ου αἰ. (Σωτηρίου, Πρ. Ἀρχ. Ἐφ. 1936, 64 κέ.). Ἡ καταστροφή τῆς πόλεως τοποθετεῖται τῶρα εἰς τὸν 8ον αἰ. (Σωτηρίου, Ἀρχ. Ἐφ. 1937, I, 180).

⁴ Πρβ. πρὸς τὰ ἀνωτ. σ. 93 κέ.

προέρχεται από το μέρος της και μάλιστα ότι είναι κάπως μονιμώτερος¹ άντανκλάται άλλη εποχή.

Επίσης δέν δυνάμεθα νά συναγάγωμεν συμπεράσματα έκ μόνου τοῦ μεγέθους τοῦ σκελετοῦ τοῦ μεγαλοσώμου άνδρός, τοῦ ταφέντος έντός τοῦ βαπτιστηρίου, ἐφ' ὅσον λείπουν ἄλλα στοιχεία, ἐπί τῆ βάσει τῶν ὁποίων ἢ ἐν λόγῳ ταφῆ θά ἐχρονολογεῖτο. Ἡ καταστροφή ὁμως τῆς κολουμβήθρας κατά τήν διάνοξιν τοῦ τάφου σημαίνει ὅτι ὁ χῶρος τοῦ βαπτιστηρίου δέν παρείχε τήν ἐντύπωσιν προσφάτου καταστροφῆς καί ἐρημώσεως· ἄλλως θά ἀνεζητεῖτο χῶρος εὐκολος, ἐλεύθερος, ἀνευ προσπαθείας παραμερισμοῦ ἐρειπίων. Φαίνεται λοιπὸν νά διηνοίχθη ὁ τάφος οὗτος ἢ πολὺ ἀργότερον, ὅτε ἡ πόλις δέν κατωκεῖτο πλέον καί εἶχεν ἀρχίσει ἢ ἐπίχωσις τῶν ἐρειπίων, ἢ καί πρὸ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς πόλεως κατά τοὺς χρόνους τῆς δευτέρας περιόδου τῆς βασιλικῆς Α, ἀν ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ τέως βαπτιστήριον εἶχε μετατραπῆ τότε εἰς νεκρῶν παρεκκλήσιον. Ἄλλ' ὅπως καί ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, δέν σημαίνει ὅτι ἀναγκαίως πρόκειται περὶ ταφῆς Σλάβου τῶν χρόνων τῆς μεταναστεύσεως τῶν λαῶν.

Τέλος κατά τὸν ἴδιον λόγον ἢ μὴ διατήρησις παλαιοχριστιανικῶν ἐκκλησιῶν εἰς τήν ὑπαίθρου δέν σημαίνει ὅτι αὐταὶ κατεστράφησαν ἀποκλειστικῶς παρὰ τῶν βαρβάρων¹. Ἡ ξυλίνη στέγη των ὑφίστατο σχετικῶς εὐκολον φθοράν, ἢ δὲ ἐγκατάλειψίς των φαίνεται νά ὀφείλεται πλὴν ἄλλων, τῶν γενικῶν ἱστορικῶν καί φυσικῶν, λόγων καί εἰς τήν ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος ἀλλαγὴν τῆς καλαισθησίας τῶν κατοίκων, προτιμῶν των ἤδη ἐκκλησίας μὲ καμάρας καί τροῦλλον.

Συγκεφαλαιῶνω: Δέν ὑπάρχουν πρὸς τὸ παρὸν ἀσφαλῆ ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια περὶ τῆς καθόδου τῶν Ἀθάρων ἢ τῶν Σλάβων εἰς τήν Ἑλλάδα κατά τοὺς χρόνους τῆς μεταναστεύσεως τῶν λαῶν. Ἀσφαλῆστερα εἶναι τὰ γλωσσικὰ τεκμήρια καί αἱ μαρτυρίαι ἐκ τῶν γραπτῶν πηγῶν. Ἡδὴ ὁ κ. Dm. Sergejevski ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸ Θ' Βυζαντινο-

¹ Εἰς τήν Ἀττικὴν ἔχομεν τὸ παράδειγμα τῆς μικρᾶς τρικλίτου βασιλικῆς τῶν Καλυβίων τοῦ Κουβαρᾶ (Α. Ὁρλάνδου, Συμπληρωματικὰ περὶ τῆς βασιλικῆς τῶν Καλυβίων Κουβαρᾶ, Ἐπιστ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ. 9 [1932] 440 κέ.), τῆς ὁποίας αἱ τοξοστοιχίαι διατηροῦντο ὀρθαὶ μέχρι τῆς μετατροπῆς της εἰς τήν νῦν μονόκλιτον ἐκκλησίαν τῶν Ταξιαρχῶν (πρὸς. Τοῦ αὐτοῦ, Παλαιοχρ.στιανικοὶ καί βυζαντινοὶ ναοὶ τῶν Καλυβίων Κουβαρᾶ, Ἀθηνᾶ 35 [1923] 172 εἰκ. 5)· ὑποστηρίζεται δὲ ὅτι ὑπάρχουν εἰς τήν Ἀττικὴν σλαβικὰ τοπωνύμια, προῦπαθέτονα ἐγκαταστάσεις Σλάβων (Max Vasmer, Die Slaven in Griechenland, Abhandl. Preuss. Ak. Wiss., Phil.-Hist. Kl. No 12, 1941, 120 κέ.). Ἄρα ἔχομεν ἐδῶ παράδειγμα διατηρήσεως παλαιοχριστιανικοῦ μνημείου παρὰ τήν, ὡς προῦποθέεται, παρούσαν βαρβαρικῶν φύλων.

λογικὸν Συνέδριον τῆς Θεσσαλονίκης ὅτι οἱ Ἄβαροι εἰς τὴν Βοσνίαν δὲν ἔκαμον τόσοσιν μεγάλας καταστροφάς, ἔσον ἐνομιζέτο ἄλλοτε¹. Ἡ διαπίστωσις δὲ αὕτη διαφωτίζει τὸν χαρακτήρα καὶ τῶν ἐπηλύδων ἐκείνων λαῶν καὶ τοῦ ἐποικισμοῦ των, ἀγροτικοῦ, μᾶλλον εἰρηνικοῦ, μὲ τάσεις ἐξελληνισμοῦ², χωρὶς νὰ ἐπιφέρῃ ριζικὴν ἀναστάτωσιν εἰς τὴν βυζαντινὴν οἰκονομίαν καὶ κοινωνίαν, αἱ ὁποῖαι ἤδη ἦσαν κλεισταὶ κατὰ τινα τρόπον καὶ εἶχον εἰσέλθει ἢ εἰσῆρχοντο τότε εἰς σκοτεινὴν περίοδον. Ἡ διασπορὰ τῶν βαρβαρικῶν φυλῶν εἰς τὴν ὑπαίθρου ἐνίσχυσε βέβαια τὰς ἐντοπίας καθυστερημένας μορφάς· ἀλλ' ἡ βαθμιαία παρὰ τῆς βυζαντινῆς οἰκονομίας ἀπορρόφησις τῆς ἐργασίας τῶν νέων τούτων κατοίκων συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 8/9ου αἰῶνος ἀκμὴν τῆς ἑλλαδικῆς φρουδαρχίας καὶ τὴν ἀνθῆσιν τοῦ μεσοβυζαντινοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Κόρινθος, Μουσεῖον

Δ. Ι. ΠΑΛΛΑΣ

¹ Ἡ ἀνακοίνωσις ἀδημοσίευτος εἰσέτι.

² Πρβ. ἐσχάτως *P. Lemert*, *Byz. Zeit.* 46 (1953) 357.